

Дебют (скорочено)

Михайло Коцюбинський

Михайло Коцюбинський

Дебют

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

Розповідь ведеться від першої особи – "пана навчителя", 19-річного Віктора.

Віктор їхав працювати домашнім вчителем малого хлопчика Стася... Найбільше вчителя турбувала його одежа, яка була перероблена з старої панської, купленої на товчку. Хлопець боявся, що на ліктях одежа трісне у незручний момент. З поїзда Віктора забрав хурман і повіз у будинок панів.

Був сірий осінній ранок. Дорогою Віктор уявлять собі нових хазяїв і мріяв, що все буде крутитися довкола нього. Згодом він побачив новий жовтий високий дім. Його зустрів хазяїн і представив свою дочку Анелю. "Суха чорна фігурка з похилим станом, і довгий ніс, і якісь риски коло холодних уст", — такою побачив її Віктор. Пан Адам і Віктор п'ють чай, але хлопець думає про "чорну вугласту фігурку, той "трупик" з блідим лицем". Поки малий Стась ще спить, пан Адам спокійним тоном викладає свої педагогічні теорії, а Віктору стає тепло, і думка ліниво питає: "невже ціла родина тільки з трьох душ?"

Стасик сподобався Віктору. Хлопчик допоміг йому розкласти речі у кімнатці, яку йому виділили. Віктор дізнався від Стася, що в родині є ще "Мама Костуся". Вона хотіла, щоб татко найняв до Стася бонну, а татко найняв пана навчителя.

"Мама Костуся" не часто виходила зі своїх кімнат. Віктор розмовляв тільки з паном Адамом. Панна Анеля мовчала, держалась сухо і наче осторонь. Віктору було цікаво, скільки їй років. Він думав, що 25-27. Когось вона йому нагадала – похила, в чорній одежі, з блідим, змарнілим лицем. Вона куталась в хустку.

Увечері Стасик повів Віктора на мамину половину. Там було так душно, що грудям бракувало повітря. Пані Констанція розкладала пасьянс. Вона трохи розпитала вчителя про його родину, про нього. Розповіла, що мала сина, який помер, якому тепер теж могло б бути 19 років. Жінка розкидала карти, але нічого не виходило. І вона розповіла, що розкидала на питання: чи скоро настане між людьми рівність? Чи скоро згине неправда? Потім вона ворожила Віктору. Йому випало скоре багатство, лист і дорога.

Погода змінилась, настала посуха. Віктор зі Стасиком часто ходили гуляти. Дім стояв на горбку, над самим ставом, за ставом збилися в купу череп'яні дахи містечка, вліво від нього тяглись безконечні панські лани, а за домом ріс парк. Хлопці любили блукати по ньому, між жовтими деревами, під синім небом.

Пан Адам молотив на току, пані Констанція не вилазила з свого кутка, а панна Анеля вічно тепер сиділа в пекарні або в коморі. Часом тільки вона діловито проходила з кухні через столову й назад, в білому фартушку, зі злегка закачаними рукавами, і за нею йшов міцний запах маринованого оцту або кислого молока. Ключі при боці дзвеніли.

За вечерею всі сходились ненадовго. Пан Адам був стомлений і мусив рано вставати; панна Анеля куталась в хустку, позіхала в кулак і на Віктора не звертала уваги. "Її довгий ніс, що мав звичку на кінчику червоніти, її похила пісна фігура, яку вона наче зумисне ховала в хустку, – мене дратували. І я нетерпляче чекав, коли вона нарешті встане, підійде до батька і поцілує в чоло, а в відповідь дістане м'яким баритоном: "Спи добре, моє kochane dziecko".

Минав час. Осінь танула, почалися дощі і вітри. Несподівано труснуло сніжком. Вечори стали довгі. Віктор і пан Адам засиджувалися. Пан розповідав свої пригоди: по повстанні, ще малим хлопцем, мусив тікати за кордон з батьком. Потім блукав по Бельгії, найнявся на фермі. Під час розповіді панна Анеля плела хустку і не відводила очей од спиць. Віктора це дратувало, він не хотів, щоб його ігнорували: "Я починаю чути зненависть до неї, до тих вічно спущених очей, до німих губ, до дерев'яних спиць, які займають цілу її увагу". Коли клубок впав на землю, Віктор підняв його і тримав. Вчитель думав: "Тепер від мене до тебе йде отся нитка і нас єднає. Ось кладу на клубок руку, і тепло моєї руки кожен раз проходити буде між твої пальці. І ти будеш мене почувати". Віктор не зводить очей з панни Анелі. Коли підводить погляд, вони дивляться, як два вороги. А за хвилину панна бере від нього клубок, підходить до батька і йде спати.

"Мама Костуся" виходила зрідка. Але коли виходила, в домі панувала тривога. Ще перед ранішнім чаєм вона з'являлася в столовій. Відсувала покійку і сама мила посуд. Покійка стояла ні в сих ні в тих. Потім пані йшла до куховарки, радила взяти для борщу більше сала, щоб робочі добре їли. Потому бігла у хати робити лад. Перевертала усе в буфеті, висувала шухляди комоди і так їх лишала, бралась за щітку, щоб замітати підлоги, і коли за нею бігли збентежені слуги, вона їх відсувала рішуче: "Ні, ні, спочиньте трохи. У вас і так багато діла".

В обідню пору настроїв пані Констанції підносивсь до найвищого пункту. За стіл вона садила прачку, хоч жінка не хотіла сідати. Коли пан Адам, по звичці, простягав руку по страву, вона казала: "Перепрошаю. Перший і кращий шматок трудящим рукам". Ставила страву поперед прачку Устю, відтак брала її червоні, зморщені від окропу і мила руки і підносила вгору: "Осі руки, панове, всіх нас годують". Пан Адам добродушно всміхався, а панна Анеля тісніше затискала уста. Тільки Стасик жер маму блискучим оком.

За другою стравою настроїв хазяйки раптом згасав. Вона несподівано в'яла і, не доївши страви, вставала від столу. Покійка подавала їй руку, і пані сунулась вздовж столу, припадаючи на ліву ногу і звисивши втомлену голову. Тепер вже не скоро побачиш її в столовій.

Зранку Віктор встає рано, о шостій. Він хоче перестріти панну Анелю, хоча питає сам себе: "Чорти б її взяли, навіщо вона тобі? Навіщо, скажи на милість?" О пів до сьомої панна Анеля пройде через столову у кухню. Віктор хоче "першим в домі стиснути її холодну руку і почути в долоні кістяк..." Він сідає і вдає, що працює з самого зранку. Виходить панна Анеля в білім капоті, свічка в руках. Віктор підпускає її до своїх дверей і лиш тоді голосно каже: "День добрий панні Анелі!" Біжить до неї з пером в руках. Вона лише каже: "Пан Віктор уже не спить?" і йде в кухню. А Віктор сам не розуміє: для чого ця гра?

Зимою часом, в неділю, до пана Адама з'їздилися гості. В залі світили світло, здіймали з меблів покривці, але був такий холод, що при розмові йшла з рота пара. Віктор йшов до товариства неохоче; хіба надія, що панна Анеля часом заскочить до зали, мирила його з мало цікавим для нього товариством. Там засідали сусідні дідичі, гречкосії, директор сахарні, фабричний лікар і затабачений ксьондз. Всі вони мали велику шанобу до пана Адама за його рівний характер, солідність і гуманізм. "Наш пан Адам – апостол!" — говорили вони. На половині "мами Костусі" Віктору було далеко краще.

Тепер уже всі помічають, що за обідом Віктор не спускає з панни Анелі очей. Він знає, що в його очах закоханий вираз, він хоче, щоб той вираз розуміла панна Анеля, а тим часом він її ненавидить. Йому противний той пісний вид, і довгий ніс, і вся її пласка фігура з гострими дужками плеч. А нарешті, той клерикальний дух. І разом з тим він буває щасливий, коли вона звертає на нього увагу, дозволить зробити їй дрібну послугу, скаже прихильне слово.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

Якось панна Анеля попросила Віктора прокататися на санях. Вчитель садив її в сани, наче пакував дороге скло, кутав ноги, мостив під плечі. Спочатку Віктор не знав, що говорити. "Скажіть же що-небудь. Сьогодні пан Віктор зовсім не цікавий". Раптом він каже: "Я викрав вас з дому й везу до вінця" — "Ха-ха! Що ви сказали? Яка дурниця!.." Вони сміються, і тепер Віктор розмовляє, жартує, накидається на неї, обіймає за стан. Вона налякалась, кричить, в голосі чутно сердиту нотку: "Пан збожеволів!.. Дайте ж бо спокій!.."

Вдома після поїздки панна Анеля жвавіше ходить по хаті, розмовляє з Віктором і ні з того ні з сього аж двічі цілує пана Адама в чоло. Віктор був невимовно щасливий і в думці собі говорив: "ага! ага!.."

Якось ввечері Віктор сів біля панни Анелі найближче, наскільки позволяла пристойність, і стежив, як вона шила. А коли в неї впала з колін робота, підняв шитво, і, подаючи, поклав свою руку на її руку. Панна Анеля уперла в нього здивовані очі з холодним блиском. На другий день панна Анеля не вийшла з своєї кімнати.

Щоб тільки звернути на себе увагу, Віктор перестав їсти. Йому було легше, коли панна Анеля за обідом його прохала. Проте він уперто зрікався, і терпів голод, і терпів

муки, коли любимі страви пересувались безнадійно повз нього і зникали у кухні. Хлопець навмисно не спав, щоб мати замучений вигляд. Навіть почав ходити до костюлу. Там дивився на панну Анелю. "Я смакував її хиби, дефекти тіла, маленьку душу, безсилий розум. Чого ж я чіпляюсь до неї, мов реп'ях до подолку спідниці, і так само, як він, волочусь по землі у поросі й бруді? Чого мені треба? Яка сила пхає мене в безодню і каже: грай роллю – іменно, іменно, я розумію, що се лиш гра! – і дає мені певність, що не покину гри і не обірву ролі, аж поки не доведу їх до самого краю, які б результати не були..."

По цілих годинах Віктор сидів у своїй кімнаті, біля дверей, і все чигав на панну Анелю. Вона тепер рідко проходила через столову або робила це нишком. Але раз сталось. Він її перейняв і, вітаючись з нею, раптом поцілував руку. Вона з жахом втекла.

Часом траплялися події, що забирали увагу Віктора. Якось до pana Адама прибув становий. І коли пан Адам розмовляв з ним, раптом звідкись вистрелили. Звідки стріляли? Виявилось, що то Стасик: він мав пукалку з бузини і говорив, що б'є москаля. Пан Адам був лютий на сина, але Віктор врятував хлопчика.

За кілька днів – знову історія. Серед ночі Віктора будить якийсь гармидер, чужі голоси. Виявилось, що економ зловив чоловіка, що крав цеглу. Пан Адам вирішує добре побити чоловіка. Це бачить Віктор і каже: "Ха-ха! О, з pana Адама відомий апостол..."

Приходить весна, але ще сіра, ще каламутна. Цілий день вітер гуде надворі; надвечір скресає річка й ламає кригу. Віктор теж тривожний, хисткий, змінливий, неначе тінь. "Вона! Вона! Моя іржа – а я залізо. Вона мене всього сточила. Не лишила живого місця. Я її чую у всіх кліточках мозку, у грудях, в очах, на кінчиках пальців. Вона обіймає мою істоту, наче туман. Густиий, важкий, липкий. Як одігнати? Анелька, Анелька, Анелька... Мила і ненависна. Замилував би і розтопав би ногами. Мрія й упир".

За обідом панна Анеля мовчить, а потому іде до себе і не виходить до чаю. Але пізніше вони залишаються на самоті. Віктор відразу каже: "Я дуже радий, панно Анельо, що ви... се дуже щасливо, що я вас... я давно хотів поговорити з вами на самоті... Ви, певно, самі помічаєте, панно Анельо... Скажу відразу: я вас кохаю... кохаю щиро, без краю, цілим серцем кохаю...". Очі в панни Анелі великі і повні жаху. Вона приймає все це серйозно. А Віктор каже до себе: "Нащо говориш неправду? Ти її зовсім не любиш. Ти зовсім байдужий до неї". Панна Анеля закриває долонями очі і вибігає з кімнати. За хвилину вертає і тиче щось в руки. Дві фотографії. На одній сильний чорноволосий мужчина, на другій – дитина скрутила голі пухнаті ніжки. Панна Анеля каже: "Ось вам моя відповідь".

У себе в хаті Віктор каже наголос: "Кінець!" І чує полегкість. Потім роздивляється фото. Дитина подібна до неї. В мужчини неприємні уста і грубий волос. Ввечері чай пили без панни Анелі. "Вона десь, певно, лежить у себе з компресом на голові, мені ж ні кришки її не жалко; і навіть легше од того, що вона терпить".

Віктор думає, що довести силу його чуття могла б лиш смерть. Він навмисне ходить

вночі по кімнаті, щоб панна Анеля чула його кроки. Вчитель хоче вийти надвір, застудитися, тоді б у гарячці кликав: "Анелько, Анелько!" – і простягав би до неї долоні. А коли б він одужав, вона водила б його по хаті, а він би цілував її руки. Під час роздумів про варіанти смерті заради кохання Віктор дістає з шафи у своїй кімнаті різні запаси хазяїв і їсть. Під ранок в ньому виріс план самогубства.

Весна вже настала. Віктор ходить, як тінь, блідий, похмурий, з глибокою складкою поміж бровами. Він носить у собі смерть, і йому приємно, що її бачить панна Анеля. Віктору співчують. Пан Адам часом мовчки обійме його за стан і сумно покива головою. "Мама Костуся" теж кличе вчителя до себе, ласкаво кладе для нього пасьянси, які завше виходять, і запевняє, що він буде надзвичайно щасливий. Щодо панни Анелі, то Віктор був певний, що вона плаче десь по кутках. А йому її ані кришки не жалко. Зненависть до неї зростає, що часом він не знає – чи це не кохання?

Віктор вважає, що веде свою роль невміло, може, як дебютант, мучить себе і других і не може спинитись. І разом з жахом од своїх вчинків зростає запал, завзяття у грі. Панна Анеля все частіше ходила у костюл. А Віктор тим часом думав, чи втопитися, чи повіситися. Якось Віктор сідає у човен, плаває на озері, думає, чи не втопитися, але твердо вирішує: "Ні, таки не втоплюся".

Іншим разом, після того, як панна Анеля знову тікає від Віктора, він складає усі свої речі в чемодан. А потім пише записку: "У моїй смерті ніхто не винен". Він декілька раз переписує записку, щоб не було надто каліграфічно. Потім згадує, що не має мотузки, але можна спробувати ремінь од чемодана.

Ремінь в кишені, записка на видному місці, двері в столову одхилені трохи – тепер можна вже йти. Ліниво минає подвір'я і виходить на поле. Раптом стає страшно: а що, коли записку не знайдуть. Тому Віктор спиняє якогось робочого і ним передає ще одну записку панні Анелі: "По дорозі у вічність останнє прощай".

У гайку Віктор чекає, поки по нього прибіжать, дивиться на годинник, робить зашморг. Пан Адам таки приїжджає про Віктора і забирає. Але везе не в будинок, а на станцію. Пан купує два квитки в місто, бо хоче супроводжувати Віктора. Хлопець відмовляється і їде сам. У вагоні багато людей, і серед них Віктор побачив гарну блондинку. Коли його очі стрічаються з очима блондинки, він читає в них лукаву цікавість. На станції він зійшов разом з блондинкою, поглядами вони розпрощалися.

Вже третій день Віктор у місті. Він радіє життю, купається в людському морі, в гармидері, в сонці. Придивляється до всього, і все для нього таке добре, ласкаве і гарне. У місті в нього нема знайомих.

А коли пан директор сахарні вітається з ним і питає: "Ну, як ся маєте? Як там пан Адам? Панна Анеля?", Віктор каже: "Спасибі, спасибі... добре, аякже..." А тим часом в голові у нього неясно: "Панна Анеля... панна Анеля... Ага! Се та... наче тінь біла кудись од мене тікає, наче туман, а я хочу зловити, вернуть – і не можу... Що було? І коли було? Давно? Панна Анеля... панна Анеля... Нема нічого. Навіть тінь щезла... Пусто".

Пан директор сміється, сміється сонце, сміється і Віктор...

*Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.
Авторські права на переказ належать Укрлібу*